

Klasik Dönem Tezyînat Geleneğinin 18. Yüzyılda Tezahürü: Hacı Selim Ağa Vakıf Kütüphanesi'ndeki Üç Müzehhep Yazma Eser Örneği

The Manifestation of Classical Period Ornamentation Tradition in the 18th Century: Three Illuminated Manuscript Examples from the Hacı Selim Ağa Waqf Library

Fatma Şeyma Boydak

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanatları Tarihi Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye, seyma.boydak@selcuk.edu.tr, <https://ror.org/045hgzm75>

Öz: Makalenin konusu, Hacı Selim Ağa tarafından kurulan kütüphanede bulunan ve 18. yüzyıla tarihlendirilen üç müzehhep kitaptır. Söz konusu kitaplar, 18. yüzyılda Türk süsleme sanatında batılılaşma eğilimlerinin başladığı dönemde klasik dönem geleneğinin ne ölçüde sürdürüldüğüne ilişkin değerli örnekler sunmaktadır. Bu makalede incelenen üç eser (HSA 00223, HSA 00314, HSA 00385), konuya ilişkin mevcut literatürde daha önce ele alınmamıştır. Eserlerin ayrıca öne çıkan bir diğer yönü, 18. yüzyılda İstanbul'da istinsah edilmiş olmalarıdır. Osmanlı Devleti, 17. yüzyıla kadar dış etkilere karşı korunaklı kalmayı başarmış; ancak 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan siyasi gelişmelerin ardından dışa açılmak durumunda kalmıştır. Bu sürecin sonuçları, sanat alanında da gözlemlenmeye başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tezyînatında yeni uygulamalar ortaya çıksa da Osmanlı cilt ve tezhip sanatında klasik motif, renk ve desenlerin belirli ölçüde korunduğu gözlemlenmiştir. Makale kapsamındaki kitaplar, cilt ve tezhip özellikleri açısından incelenmiştir. Eserlerin ciltlerinde, 16. yüzyıl klasik dönem cilt sanatının form ve teknik özelliklerinin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Ciltlerin tümü klasik dönem ciltlerinde sıkça rastlanan alttan ayırma tekniğinde altınlanmıştır. Ciltlerin tezyînatında bitkisel ve bulut motifleri ön plandadır. 18. yüzyıl Türk tezhip sanatı, Osmanlı süsleme sanatları içerisinde klasik üslûbun sürdürüldüğü ancak biçim, kompozisyon ve motif anlayışında belirgin değişimlerin gözlemlendiği bir dönemi temsil etmektedir. Kitaplardaki unvan sayfaları tezhipleri klasik dönem vasıflarını sürdürmekle birlikte dönemin tezhip sanatında rastlanan kısmen deforme olmuş motif ve tasarım özellikleri de göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatları Tarihi, 18. Yüzyıl, Cilt Sanatı, Tezhip Sanatı, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi.

Geliş Tarihi/Received: 08.02.2026
Kabul Tarihi/Accepted: 13.05.2026
Yayımlanma Tarihi/ Available Online: 11.06.2026

Abstract: This article focuses on three illuminated books dated to the 18th century, found in the library established by Hacı Selim Ağa. These books offer valuable examples of the extent to which the classical tradition was maintained in Turkish decorative art during the period when Westernization trends began in the 18th century. The three works examined in this article (HSA 00223, HSA 00314, HSA 00385) have not been previously discussed in the existing literature on the subject. Another notable aspect of these works is that they were copied in Istanbul in the 18th century. The Ottoman Empire managed to remain protected from external influences until the 17th century; however, following the political developments of the 17th and 18th centuries, it was forced to open to the outside world. The consequences of this process began to be observed in the field of art. Although new practices emerged in Ottoman ornamentation in the second half of the 18th century, it is observed that classical motifs, colors, and patterns were preserved to a certain extent in Ottoman bookbinding and illumination art. The books included in this article have been examined in terms of their bookbinding and illumination characteristics. It has been determined that the bindings of the works maintain the form and technical characteristics of 16th century classical bookbinding art. All the bindings are gilded using the ground-separating gilding technique frequently encountered in classical-period bindings. Vegetal and cloud motifs are prominent in the ornamentation of the bindings. 18th century Turkish illumination art represents a period within Ottoman decorative arts where the classical style was maintained, but significant changes in form, composition, and motif understanding were observed. The title page illuminations in the books are maintaining the characteristics of the classical period, but also exhibiting partially deformed motif and design features found in the illumination art of the period.

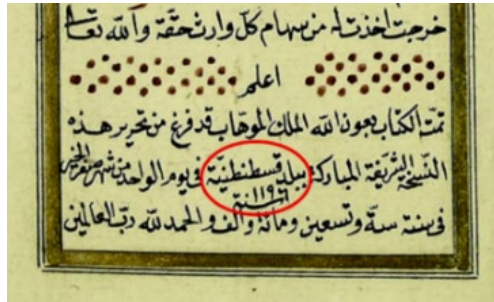
Keywords: History of Turkish Islamic Arts, 18th Century, Art of Bookbinding, Art of Illumination, Hacı Selim Ağa Library.

Giriş

Türk İslam vakıf kültürü, Anadolu'da çeşitli dönemlerde kurulan vakıf kütüphaneleri ve vakfedilen kitaplar vasıtasıyla yaşatılmıştır. Osmanlı dönemi, vakıf kütüphaneleri bakımından oldukça zengin bir dönem olup Osmanlı İstanbul'u bu vakıf kütüphanelerinin Anadolu'daki en zengin koleksiyonlarına ev sahipliği yapmaktadır. Dönemin sultanları, hanım sultanları, devlet adamları, âlimleri, müderrisleri tarafından kütüphanelere vakfedilen yazma kitaplar, kütüphanelerin mamur hâle gelmesinde büyük rol oynamıştır.¹

Bu makale, İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinden Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde yer alan 18. yüzyılda istinsah edilmiş üç müzehhep yazma eseri ele almakta, ayrıca 18. yüzyıl cilt ve tezhip sanatında klasik dönem bezeme geleneğinin devamlılığına benzer örnekler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirmeye ışık tutmayı amaçlamaktadır. 18. yüzyıl Türk tezhip ve cilt sanatını ele alan literatürde² dönemin öne çıkan yeni bezeme öğelerine ve tekniklerine odaklanılmıştır. Yayınlar da, bu dönem tezhip sanatında motiflerin büyük ölçüde sadeleştiği, durakların ise belirgin şekilde zenginleştiği, tığlarda ise kabalaşma eğiliminin gözlemlendiği belirtilmiştir. Ayrıca benzer motiflerin sürekli olarak yinelenmesi, iğne perdahı tekniğinin uygulanması ve altının oldukça yoğun şekilde kullanılması da dönemin öne çıkan özellikleri olarak geçmektedir. 18. yüzyıl ciltlerinde ise ortası şişkin, dar ve uzun şemse biçimlerinin yaygınlaşmasının yanı sıra geleneğe uygun olarak klasik dilimli oval şemseler de görülmeye devam ettiği belirtilmiştir. İlgili yayınlar da kısmen klasik dönem özelliklerinin sürdürüldüğü ifade edilse de konunun odak noktası dönemin yeni ve özgün özellikleri olmuştur. Bu makale, 18. yüzyılda klasik dönem (16. yüzyıl) tezyînat geleneğinin sürdürülmesi eğilimini ele almayı ve bu yönüyle literatürde arka planda kalmış bir konuyu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Makalede ele alınan yazma eserler, Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nin Hacı Selim Ağa Koleksiyonu'nda bulunmakta olup HSA 00223, HSA 00314 ve HSA 00385 envanter numaralarına sahiptir. Kütüphanede bulunan tüm 18. yüzyıl eserleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Makalede, Osmanlı İstanbul'unda aynı dönemde istinsah edilmiş ve 16. yüzyılın karakteristiklerini taşıyan cilt ve tezhiplerle bezenmiş 18. yüzyıl eserleri arasından, temsil yeteneği yüksek üç eserin incelenmesine yer verilmiştir. Araştırmada, klasik dönem olarak bilinen 16. yüzyıl Türk kitap süsleme geleneğinin 18. yüzyıldaki devamlılığı tespit edilmeye çalışılmış ve söz konusu dönemin tezyînat anlayışı çağdaş örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamına alınan eserlerin üçü de 18. yüzyılda İstanbul'da istinsah edilmiştir. Bir eserin ferağ kaydının görseli aşağıda yer almaktadır (Görsel 1).

Görsel 1: Ferağ (ketebe) kaydı örneği, Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385, 11a

Makalenin birinci bölümünde Hacı Selim Ağa ve vakıf kütüphanesi hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde çalışma kapsamına alınan yazma eserlerin öncelikle muhtevaları ve teknik özellikleri tanıtılmış ardından cilt ve tezhip özellikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü olan değerlendirme kısmında ise; 18. yüzyıla ait cilt ve tezhip anlayışları, tezhip sanatındaki motif ve

1 Detaylı bilgi için bk. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008).

2 Kemal Çığ, *Türk Kitap Kapları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1971); Fatma Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslup ve Sanatçılarıyla Tezhip Sanatı", *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, ed. Hasan Celal Güzel - Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999); Gülnur Duran, "18. Yüzyıl Tezhip Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 397-415; Mine Esiner Özen, *Türk Cilt Sanatı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017); Zeren Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı*, ed. Halil İnalçık - Günşel Renda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004); Zeren Tanındı, "Osmanlı Kitaplarının Görkemli Giysileri", *P Dünya Sanatı Dergisi* 35 (2004), 74-85; Zeren Tanındı, "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri", *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim* (İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010), 90-121.

desenler ile cilt sanatının teknik ve süsleme özellikleri, ayrıca tüm örneklerde karşılaşılan bulut motifi tasarımlarının analizleri döneme ait örnekler ışığında kapsamlı biçimde incelenmiştir.

1. Hacı Selim Ağa Vakıf Kütüphanesi

Hacı Selim Ağa, Reîsülküttâb Mustafa Efendi'nin kölesi olarak başladığı devlet hizmetinde, yeteneği ve çalışkanlığı sayesinde kısa sürede yükselmiş ve dönemin önemli isimleri arasında yer almıştır. Hacı Selim Ağa'nın I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde bazı siyasi olaylara karıştığı bilinmektedir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, İstanbul'un Üsküdar ilçesinde Selami Ali Efendi Caddesi'ndedir. Günümüzde işlevini sürdüren nadir yapılardandır. Bir avlu içinde yer alan kütüphanenin çevresinde meşruta binası, bir çeşme ve küçük bir hazire bulunmaktadır. Kütüphane, avlu kapısının üstünde bulunan Yesârî Mehmed Esad Efendi'nin hattıyla yazılmış inşa kitâbesine göre 1196/1782 yılında tamamlanmış, vakfiyesi ise Muharrem 1197'de (Aralık 1782) düzenlenmiştir.³

Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, günümüzde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın İstanbul Bölge Müdürlüğü'ne bağlı bir yazma eser kütüphanesidir. Güncel verilere göre kütüphanede beş koleksiyon bulunmaktadır. Bunlar; Hacı Selim Ağa, Aziz Mahmud Hüdai Efendi, Kemankeş, Nurbanu Sultan ve Yakup Ağa'dır. Kütüphanede; Hacı Selim Ağa Koleksiyonu'nda 1281, Aziz Mahmud Hüdai Efendi Koleksiyonu'nda 1887, Kemankeş Koleksiyonu'nda 698, Nurbanu Sultan Koleksiyonu'nda 158 ve Yakup Ağa Koleksiyonu'nda 31 adet olmak üzere toplam 2988 yazma ve 1375 matbu eser bulunmaktadır.⁴

Vâkıflar, vakfettikleri kitapların üzerine işlettirdikleri kayıt ve mühürlerle onları koruma altına almak istemişlerdir. Hacı Selim Ağa da kütüphanesine vakfettiği yazma eserlerin üzerinde vakıf mührüne yer vermiştir. Mühürde "Allah bana yeter, bu güzel kitabı Allah için Hacı Selim Ağa vakfetti ve (kütüphaneden) çıkarılmamasını ve rehin verilmemesini şart koştu. Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirenlere ait olur (Bakara, 2/181) sene 1196 (1781-1782)" yazılıdır. Hacı Selim Ağa, vakıf mühürlerinde sıklıkla yer verilen devir, hibe, ödünç verme veya vakfedilen alanın dışına çıkarılmama gibi konulardaki kararlarını mühüründe açıkça belirtmiştir.

Görsel 2: Hacı Selim Ağa'ya ait vakıf mührü, HSA YEK HSA 01153, 1a

2. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nden Seçilen 18. Yüzyılda İstinsah Edilmiş Üç Müzehhep Yazma Eserin Cilt ve Tezhip Özellikleri

Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nden çalışma kapsamına alınan üç yazma eser, bu başlık altında kronolojik olarak incelenmiştir. Eserler; HSA 00223, HSA 00314 ve HSA 00385 envanter numaralarına sahiptir. Eserler, tezhipli olup deri ciltlerle kaplıdır. Bu kısımda eserlerin anlatımında kullanılan bazı terim ve teknikler kısaca izah edilmiştir.

Çalışma kapsamına alınan yazma eserlerde tezhipler, yalnızca unvan sayfalarında bulunmaktadır. Unvan sayfası, Mushaf haricindeki yazma eserlerde ilk sağ sayfada (v. 1b) başlayan metin kısmıdır. Bu sayfa tezhibine "unvan sayfası tezhibi" denir. İklîl, kubbeli ve mürekkep gibi çeşitli formları vardır. Kitap

3 İsmail E. Erünsal, "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/498; Sibel Ünal, "Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi", *Sanat Tarihi Dergisi* 19/2 (Ekim 2010), 61-63.

4 Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), "Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi" (Erişim 3 Ekim 2025).

tezyînatında unvan sayfası tezhibinin renk, desen ve motif açısından zahriye ve serlevha tezhipleriyle uyumlu yapıma geleneği söz konusudur.⁵

Yazma eser ciltleri ekseriyetle sahtiyanla kaplıdır. Sahtiyan, işlenmiş keçi derisi demektir.⁶ Tezyînatda genellikle alttan ayırma tekniği⁷ kullanılmıştır. Bu teknikte desen deri renginde bırakılırken şemse, salbek ve köşebentlerin zemini zermürekkeple boyanmıştır.

2.1. Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223

İlk örnek, Hacı Selim Ağa YEK'nin Hacı Selim Ağa koleksiyonunda bulunan HSA 00223 envanter numaralı yazma eserdir. Eserin adı, *el-Câmi'u's-Sahîh* olup müellifi Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (v. 256/869)'dir. Arapça yazılan eser hadis konuludur. Nesih hatla yazılan kitap toplam 470 varaktan oluşmaktadır. Varaklarda yazı ölçüsü 230x120 mm olup her varak 33 satırdan ibarettir. Kitap, 470a ve 470b varaklarında bulunan ferağ kaydına göre 1169/1755 yılında İstanbul'da Mustafa b. İbrahim el-Alvanî tarafından istinsah edilmiştir.

Cildin ölçüsü 320x190 mm'dir. Kahverengi sahtiyanla kaplı olan cildin ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Cilt kapakları, iki kenarında ince altın cedvel yer alan sarmal/çift iplik kenar bezemesiyle çevrilidir. Sarmal veya çift iplik olarak isimlendirdiğimiz kenar bezemeleri, S formdaki çivilerin cedvel arasına ardı sıra vurulmasıyla meydana gelen zincir/zencir benzeri deseni ifade etmektedir. Köşebentler klasik dendanlı formdadır. İçleri serbest dolantı bulut ve kıvrım dal üzerine yerleştirilmiş hatâyî, penç, goncagül ve yaprak motifleriyle tezyîn edilmiştir. Köşebentler altınla tahrirlenmiş olup dilim aralarında altın tığlar, dilim kenarlarında altın noktalar bulunmaktadır. Cedvel kenar ortalarında altın noktalar vardır. Kapak şemseleri 22 dilimli klasik oval formdadır. Şemselerin içi ¼ oranında simetrik desenle bezelidir. Desen, ayırma dolantı bulut⁸ ve hatâyî üslûbu motiflerinden oluşmaktadır. Şemseye geçiş noktasında yedi altın noktanın bulunduğu salbekler tepelik formunda olup içlerinde hatâyî motifleri bulunmaktadır. Şemse, salbek ve köşebentler alttan ayırma tekniğinde altınlanmıştır

Görsel 3-4: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223, Ön kapak ve şemsesi

Eserin tüm varakları altın cedvelle çevrilidir. Tezhibe yalnızca unvan sayfasında yer verilmiştir. Unvan sayfası "kubbeli unvan sayfası" türündedir. Tezhip; dıştan sırasıyla küf yeşili üzerine "+" şeklinde kenar suyu, altın zencerek ve açık pembe üzerine "+" şeklinde ara suyu ile çevrili iki alandan oluşmaktadır. Alttaki yatay dikdörtgen kısım ¼ oranında simetrik bir desendir. Alanın orta kısmında altın zeminli

5 Derman, "Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı", 11/109; Gülnur Duran, "Serlevha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/567-568.

6 Nadide Çınar - Hatice Tozun, "Kültürel Miras Bağlamında Derilerin Fiziksel Özellikleri ve Ham Derinin İşlenmesi", *Sanat Tarihi Dergisi* 29/2 (Kasım 2020), 374.

7 İslam Seçen, "Klasik Türk Cildinin Yapısal Unsurları ve Çeşitleri", *Türk Sanatının Yapı Taşları II* (İstanbul: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 63.

8 Cilt şemselerindeki bulut motiflerinin detaylı analizi değerlendirme başlığında yer almaktadır.

sülyen tahrirli bir yazı paftası bulunmaktadır. Pafta kenarlarına iğne perdahı uygulanmıştır. Bu paftanın sağ ve solundan uzanan tepelik formundaki sülyen renkli dendanlı paftaların içerisinde ise yarı natüralist üslûpta açık pembe renk gül ve yeşil yapraklar yer almaktadır. Alanın köşelerinde ise ayırma rûmîlerle oluşturulmuş paftalar vardır. Zeminde, bu paftaların da içinden geçen, üzerinde hatâyî üslûbu bitkisel motiflerin yer aldığı kıvrım dallar bulunmaktadır.

Görsel 5: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223, 1b-2a

Görsel 6: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223, Unvan sayfası tezhibinin alt kısmı

Üstteki kubbeli alandaki desen $\frac{1}{2}$ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Alanın ortasında zemini lacivert yarı daire şeklinde pafta bulunmaktadır. Bu paftanın içinde ve kenarlarında tepelik formuna benzer dört pafta bulunmaktadır. Paftaların zemini altın boyalı olup iğne perdahı uygulanmıştır. İçerinde yarı natüralist üslûpta açık pembe gül ve lale çiçekleri yer almaktadır. Alanın sağ ve sol kenarına da bu tasarımın $\frac{1}{2}$ oranında simetrik benzer kesiti yerleştirilmiştir. Çeyrek dairevi paftaların zemini ise siyahtır. Paftaların içerisine beyaz üç benek uygulanmıştır. Kubbeli alanın zemini yeşil kıvrım dallar üzerine yerleştirilmiş yaprak ve penç motifleriyle bezelidir. Unvan tezhibinin üstte yer alan dış dendanlı hattında iki sıra sülyen kuzu arasında altın ara suyu bulunmaktadır. Bu kısma da iğne perdahı uygulanmıştır. Dendan araları noktalı küf yeşili iplik sonrasında ise yeşil renk tığlar yer almaktadır.

Görsel 7: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223, Unvan sayfası tezhibinin kubbeli üst kısmı

2.2. Hacı Selim Ağa YEK HSA 00314

İkinci örnek, Hacı Selim Ağa YEK'nin Hacı Selim Ağa koleksiyonunda bulunan HSA 00314 envanter numaralı yazma eserdir. Eserin adı, *Muhtasaru Gunyeti'l-Mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-Musallî* olup müellifi İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî (v. 956/1549)'dir. Arapça yazılan eser fıkıh konuludur. Nesih hatla yazılan kitap toplam 185 varaktan oluşmaktadır. Varaklarda yazı ölçüsü 120x60 mm olup her varak 21 satırdan ibarettir. Kitap, 185a varağında bulunan ferağ kaydına göre 1191/1777 yılında İstanbul'da İbrahim b. Musa tarafından istinsah edilmiştir.

Cildin ölçüsü 175x115 mm'dir. Cilt ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Cilt kapakları, iki ince altın cedvel arasına S formdaki çivilerin ardı sıra vurulmasıyla meydana gelen geniş sarmal/çift iplik kenar bezemesi ile çevrilidir. Köşebentler klasik dendanlı formdadır. İçleri serbest dolantı bulut ve kıvrım dal üzerine yerleştirilmiş hatâyî, penç, goncagül ve yapraklarla tezyîn edilmiştir. Köşebentler altınla tahrirlenmiş olup dilim aralarında altın tığlar bulunmaktadır. Cedvel kenar ortalarında üçer altın nokta vardır. Kapak şemseleri 28 dilimli klasik oval formdadır. Şemselerin içi ¼ oranında simetrik desenle bezelidir. Desen, ayırma dolantı bulut ve hatâyî üslûbu motiflerinden oluşmaktadır. Motifler kısmen deforme olmuştur. Şemseye geçiş noktasında iki altın noktanın bulunduğu salbekler tepelik formunda olup içlerinde hatâyî motifleri bulunmaktadır. Miklep bordür ve köşebent tezyînatı, kapakların ilgili bölümleri ile aynıdır. Şemsesi 18 dilimli dairevî formdadır. İçinde ½ oranında simetrik ayırma dolantı bulut motifi bulunmaktadır. Cilt bölümleri, alttan ayırma tekniği ile altınlanmıştır.

Eserin tüm varakları iki sıra iplik ve altın cedvelle çevrilidir. Tezhibe yalnızca unvan sayfasında yer verilmiştir. Unvan sayfası "kubbeli unvan sayfası" türündedir. Desen, ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Tezhip üç yönden açık pembe üzerine "+" şeklinde kenarsuyu ve ince cedvelle çevrilidir. Önceki örnekten farklı olarak bu örnekte yazı paftası doğrudan kubbenin olduğu alanın orta kısmına yerleştirilmiştir. Zemini altın ile boyanan paftanın kenarlarında sülyen renk kenarsuyu ile çevrilidir. Alanın paftalanması altın renk ayırma rûmîlerle sağlanmıştır. Bu paftaların içi koyu mavi renktir. Altın boyalı zemin üzerine iğne perdahı uygulaması yapılmıştır. Tüm zemin altın kıvrım dallar üzerine yerleştirilmiş yaprak, renkli pençler ve goncagül motifleriyle bezelidir. Kubbeli alanın kenarı beyaz ve siyah kuzu, üzeri iğne perdahlı altın cedvel ve açık mavi iplik ile sınırlandırılmıştır. Kubbe dendanlarında mavi renk bitkisel desenli tığlar, aralarında da zeminle bağlantısız bordo renk tığlar bulunmaktadır.

Görsel 8-9: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00314, Cilt ve ön kapak şemsesi

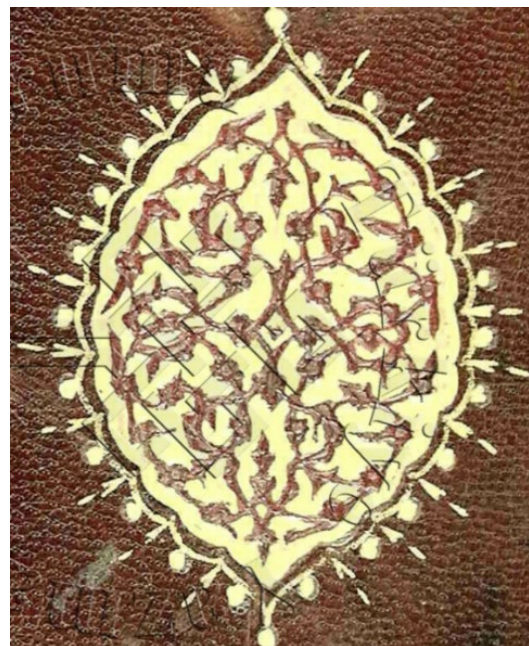
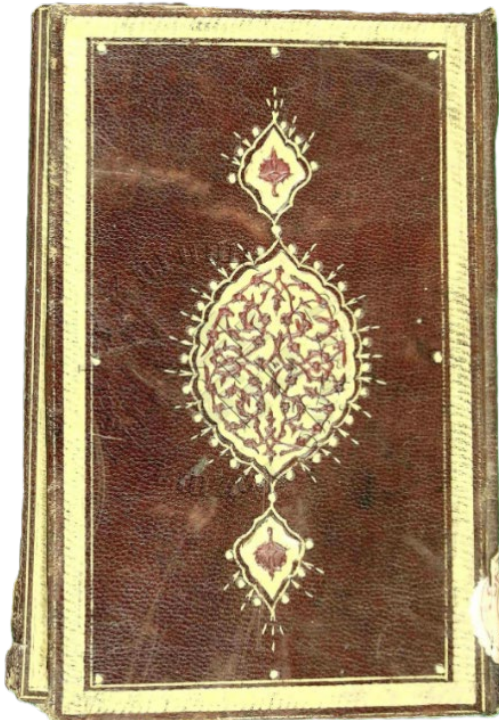

Görsel 10-11: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00314, v. 1b-2a ve unvan sayfası tezhibi

2.3. Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385

Üçüncü örnek, Hacı Selim Ağa YEK'nin Hacı Selim Ağa koleksiyonunda bulunan HSA 00385 envanter numaralı yazma eserdir. Eserin adı, *Muhtasaru'l-Kudûrî* olup müellifi Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî el-Kudûrî (v. 428/1037)'dir. Arapça yazılan eser fıkıh konuludur. Nesih hatla yazılmıştır ve toplam 110 varaktan oluşmaktadır. Varaklarda yazı ölçüsü 117x50 mm olup her varak 19 satırdan ibarettir. Kitap, 110a varagında bulunan ferağ kaydına göre 1196/1781 yılında İstanbul'da istinsah edilmiştir.

Cildin ölçüsü 163x103 mm'dir. Cilt ön-arka kapak tezyînatı aynıdır. Cilt kapakları, iki ince altın cedvel arasına S formdaki çivilerin ardı sıra vurulmasıyla meydana gelen sarmal/çift iplik kenar bezemesi ile çevrilidir. Köşebent bulunmamaktadır. Cedvel kenar ortalarında ve köşelerinde birer altın nokta vardır. Kapak şemseleri 20 dilimli klasik oval formdadır. Şemselerin içi ¼ oranında simetrik desenle bezelidir. Desen, ayırma dolantı bulut ve hatâyî üslûbu motiflerinden oluşmaktadır. Şemseye geçiş noktasında bir altın noktanın bulunduğu salbekler tepelik formunda olup içlerinde hatâyî motifleri bulunmaktadır. Şemse ve salbek kenarlarında altın nokta ve sade altın tığlar bulunmaktadır. Cilt şemse ve salbeklerinde alttan ayırma tekniği kullanılmıştır.

Görsel 12-13: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385, Ön kapak ve şemsesi

Eserin tüm varakları altın cedvelle çevrilidir. Tezhibe yalnızca unvan sayfasında yer verilmiştir. Unvan sayfası “kubbeli unvan sayfası” türündedir. Unvan sayfası tezhibi, yazı paftasının bulunduğu alttaki yatay dikdörtgen alan ve üstte kubbeli kısımdan oluşmaktadır. Desen, ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Tezhip; dıştan sırasıyla açık pembe üzerine “+” şeklinde bordo kenarsuyu deseni ve altın kuzu ile çevrilidir. Alttaki alanın ortasında kitap adının yazılı olduğu, zemini boş kiremit rengi tahrirli dilimli pafta bulunmaktadır. Bunun sağ ve solunda ise altın zemin üzerine yerleştirilmiş yeşil renk dallar ve renkli penç ve goncagüller vardır. Kubbeli kısma da yine aynı bitkisel motiflerle ½ oranında simetrik desen işlenmiştir. Kubbeli kısmın dendanları kiremit renk boya ile tahrirlenmiş ve devamına mavi renk iplik çekilmiştir. İplik üzerine mavi noktalar ve bitkisel motifli tığlar yerleştirilmiştir. Bu tığların arasında da kiremit rengi hareketli tığlar yer almaktadır.

Görsel 14-15: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385, v. 1b-2a ve unvan sayfası tezhibi

3. Çalışma Kapsamındaki Eserlerin 18. Yüzyıl Dönemine Ait Benzer Müzehhep Örneklerle Mukayeseli Değerlendirmesi

Çalışma kapsamına alınan 18. yüzyıl tarihli üç eser, cilt ve tezhip özellikleri bağlamında incelenmiştir. Değerlendirme başlığında ise mezkûr eserler ile muasırı yazma eserlerin tezyînatları mukayese edilmiş, 18. yüzyılın kitap bezeme anlayışının analizi yapılmış ve böylelikle de literatürdeki tespitlere katkı sunmak amaçlanmıştır.

17. yüzyıla kadar dış tesirlerden kendini koruyabilmiş olan Osmanlı Devleti, 17. ve 18. yüzyılların siyasî olayları sonrasında dışa açılmaya zorlanmış ve bu durumun neticeleri kendini sanatta da göstermeye başlamıştır. Bu nedenle, Türk bezeme sanatlarında 18. yüzyıl, Batı etkisinin belirgin şekilde hissedildiği bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bunda 17. yüzyılda sanatta atılım olmayışı da gerekçe olarak kabul edilmektedir. Osmanlı, 18. yüzyılda Fransa ile olan ticaret ve kültür alışverişinin tesirini eserlerine aksettirmiştir. Bu tesirler mimariden evvel bezeme sanatlarında kendini göstermiştir ve Fransız Rokokosunun etkileri gözlemlenir hale gelmiştir. Ancak bu yeni üslûbun 18. yüzyılın başlarında etkili olmadığı ve 17. yüzyılın klasik tarzının kısmen korunarak devam ettirildiği ifade edilmektedir.⁹

18. yüzyıl başlarından itibaren cilt ve tezhip tasarımlarında gelenek sürdürülürken bezeme öğelerine yenileri de katılmıştır. Bunların başında gölgeli boyanmış buketler, kurdeleler, perdeler ve fiyonklar gelmektedir. Sürdürülen gelenekler arasında ise saz üslûbu ile bezenmiş cilt kapakları ön plandadır.¹⁰ 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tezyînatında yeni uygulamalar ortaya çıksa da Osmanlı tezhibi klasik motif, renk ve desenlerini belirli ölçüde korumaya devam etmiştir. Sultan III. Selim döneminde tezyinî öğelere dahil olmaya başlayan ve geleneksel değerlere de zarar vermediği düşünülen bazı yeniliklerin sanatkarları fazlaca rahatsız etmediği de ifade edilmektedir.¹¹

9 Derman, “Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, 11/115; Duran, “18. Yüzyıl Tezhip Sanatı”, 397.

10 Tanındı, “Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri”, 116.

11 Aşegül Durmuş, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Tezhip Sanatında Osmanlı Modernleşmesinin İzleri: Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hezargradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah”, *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 22 (Haziran 2022), 82.

18. yüzyıl ciltlerinde ortası şişkin, dar ve uzun şemse biçimlerinin yaygınlaşmasının¹² yanı sıra geleneğe uygun olarak klasik dilimli oval şemseler de görülmeye devam etmiştir. Özen'in ifadesine göre 18. yüzyılda klasik şemseli ciltlerin çok güzel örnekleri yapılmıştır. Bu dönemde ciltlerde süsleme yoğunluğu artmış, derilerde renk çeşitliliği görülmüş ve altın bol kullanılmıştır.¹³

Ciltlerin pervazlarında (bordürlerinde) sarmal/çift iplik kenar bezemesi yer almaktadır. Osmanlı klasik dönem cilt sanatında yaygın olarak görülen bu bezeme, 18. yüzyıl ciltlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Sarmal kenar bezemesi, S formda çivinin deriye ardı sıra vurulmasıyla uygulanmaktadır. Ortaya çift iplik şeklinde sarmalı bir desen çıkmaktadır (Çizim 1-2). O nedenle bu desene sarmal veya çift iplik kenar bezemesi denilmektedir. Çivi ile uygulama yapılmadan önce bordür zemini genellikle zermürekkep ile boyanmaktadır (Görsel 16).

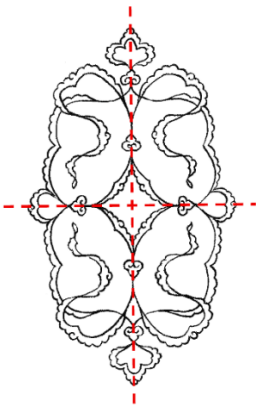

Çizim 1-2: Sarmal/çift iplik kenar bezemesi örnekleri

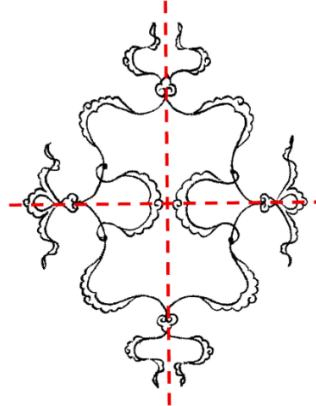

Görsel 16: Sarmal/çift iplik kenar bezemesi, Nuruosmaniye YEK 02219, 1162/1748

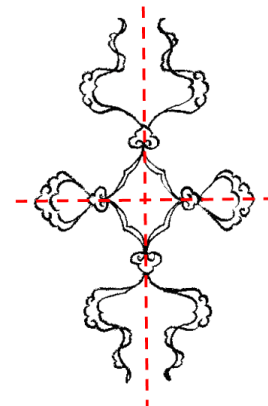
Makale kapsamındaki ciltlerin bulut desenlerinin $\frac{1}{4}$ oranında simetrik olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, her üç tasarım biçimi birbirinden farklı özellikler sergilemektedir. Bu çeşitlilik, bulut motifinin tasarımda geniş bir yelpazede kullanılabilmesini açıkça ortaya koymaktadır. Makalede, Hacı Selim Ağa YEK HSA 00223 envanter numaralı cildin bulut tasarımı, birinci tip olarak isimlendirilmiştir. Bu tip; merkezde dört ortabağ ile birbirine bağlanıp yanlarda iki küçük, şemse uçlarında üç dilimli iki büyük kapalı form (tepelik) oluşturmuş, uçları S kıvrımlı ayırma dolantı bulut motifi şeklindedir (Çizim 3). Hacı Selim Ağa YEK HSA 00314 envanter numaralı cildin bulut tasarımı, ikinci tip olarak isimlendirilmiştir. Bu tip; ortada iki büyük, kenarlarda iki küçük kapalı form oluşturup, ortabağlarla birbirine bağlanmış, uçları S kıvrımlı ayırma dolantı bulut motifi türündedir (Çizim 4). Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385 envanter numaralı cildin bulut tasarımı ise üçüncü tip olarak isimlendirilmiştir. Bu tip ise merkezde dört ortabağ ile birbirine bağlanıp yanlarda 2 kapalı form (tepelik) oluşturmuş, uçları S kıvrımlı ayırma dolantı bulut motifi şeklindedir (Çizim 5). Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda en çok kullanılan tipin sıralamamızdaki ikinci tipte yer alan tür olduğu tespit edilmiştir.¹⁴

Çizim 3: Birinci tip ayırma dolantı bulut motifi

Çizim 4: İkinci tip ayırma dolantı bulut motifi

Çizim 5: Üçüncü tip ayırma dolantı bulut motifi

12 Tanındı, "Osmanlı Kitaplarının Görkemli Giysileri", 85.

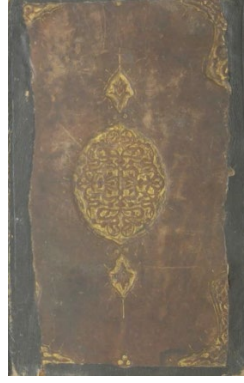
13 Özen, *Türk Cilt Sanatı*, 24.

14 François Déroche, "Bookbinding", *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script* (London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006), 253-310; Fatma Şeyma Boydak, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Fatma Şeyma Boydak, "Osmanlı Kitap Kabı Şemselerindeki Serbest Dolantı Bulut Motifi Örnekleri", *İstem* 29 (Aralık 2017), 132-142.

İncelenen tüm ciltlerde bulut motifine yer verilmiştir. Ayrıca, bu motifin desenlerin temel tasarımında belirleyici bir unsur olduğu ifade edilebilir. Türk tezyînatında bulut motifine en erken, Bursa'da 855/1451 tarihinde inşa edilen Sultan II. Murad Türbesi'nde rastlanmıştır.¹⁵ Selçuklu dönemi ciltlerinde örneği bulunmayan bulut motifinin, Osmanlı yazma eserlerinde Fâtih devri itibariyle yer almaya başladığı belirtilmektedir.¹⁶ TSMK R. 706 (m. 1464), TSMK A. 1672 (m. 1468), Süleymaniye YEK Damad İbrahim Paşa 826 (m. 1466-67) ve Fatih 3831 (m. 1475) numaralı ciltler, bulut motifinin Fâtih devri itibariyle görüldüğünü ispat eden örneklerdir.¹⁷ Bulut motifinin cilt tezyînatında ana unsur olarak kullanıldığı ve çalışma kapsamımızdaki ciltlerde yer alan dolantı bulut desenlerini andıran erken tarihli örneği ise TSMK A. 3314'te kayıtlı 1475 tarihli eserin cildinde görülmektedir.¹⁸ Bulut motifi, klasik dönemde çokça kullanılmakla beraber bilhassa 17. ve 18. yüzyıl ciltlerinde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu dönem bulut tasarımlı ciltlerin desen kurgusunu; ayırma ve serbest dolantı bulut motifleri oluşturmaktadır. Özellikle kapak ve miklep şemselerinde yer alan ayırma dolantı bulut motifleri ½ veya ¼ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır (Görsel 17-22).¹⁹

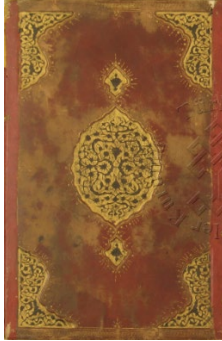
Görsel 17: Nuruosmaniye YEK 03205, 1115/1703

Görsel 18: DİB Kütüp. 000491, 1143/1731²⁰

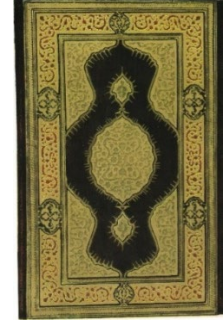
Görsel 19: Ragıp Paşa YEK 00006-002, 1144/1731

Görsel 20: Nuruosmaniye YEK 00362, 1148/1735

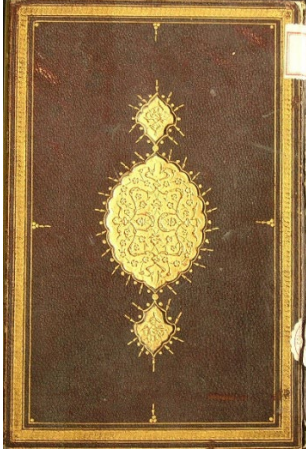
Görsel 21: Nuruosmaniye YEK 01420, 1164/1750

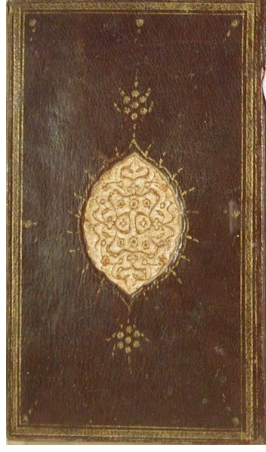
Görsel 22: TSMK A.327, 18. yy²¹

- 15 Aziz Doğanay, "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* 6 (Haziran 1999), 226, 231; Aziz Doğanay, "Bulut Motifi", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 469-470.
- 16 Bulut motifinin Osmanlı kitap sanatlarındaki ilk kullanımı Fatih döneminde görülmekle birlikte motifin kitap sanatlarındaki asıl değişimi Sultan II. Bâyezid dönemi eserlerinde gözlemlenmektedir. Bu değişimde Türkmen ve Timur saraylarındaki sanatkarların önemli bir rol oynadıkları ifade edilmektedir. Gülnihal Küpeli, "Erken Klasik Dönem Osmanlı Bezemelerindeki Bulut Motifine Analitik Bir Yaklaşım", *Uluslararası Türkiye-Belçika İlişkileri ve Türk Kültür Sanatı Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayını, 2013), 509-510. Bulut motifinin tezhipli yazma eserlerde müstakil motif ve paftalama unsuru olarak yaygınlaşması da Sultan II. Bâyezid dönemine rastlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Gülnihal Küpeli, *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2007), 487.
- 17 Emine Geçtan, *Bulut Motifinin Menşei ve Osmanlı'da İlk Örnekleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 79-82.
- 18 Julian Raby - Zeren Tanındı, *Turkish Bookbinding in the 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style* (London: Azimut Editions, 1993), 83.
- 19 Boydak, "Osmanlı Kitap Kabı Şemselerindeki Serbest Dolantı Bulut Motifi Örnekleri", 130-131. 17. ve 18. yüzyıl ciltlerinde bulut motifinin Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde tespit edilen örnekleri için bk. Tuğba Yalçınkaya, *Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Deri Ciltleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 165.
- 20 Veli Akbulut, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde Bulunan 18-19. Yüzyıllara Ait El Yazması Kur'an-ı Kerîmlerin Cilt Sanatı Açısından İncelenmesi* (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 48.
- 21 Çiğ, *Türk Kitap Kapları*, 52.

18. yüzyıl Türk ciltlerinde köşebentlerin kullanılmadığı örnekler görülmektedir. Makale kapsamındaki Hacı Selim Ağa YEK HSA 00385 envanter numaralı örnekte de olduğu gibi kapak merkezine klasik formda dilimli bir şemse ve ona nispetle daha küçük tepelik formunda salbekler yerleştirilmiştir. Cedvellerin kenar ortalarına, buradaki boşlukları dengelemek adına noktalar vurulmuştur. 1145/1732 tarihli Çorum Hasan Paşa 1006, 1146/1733 tarihli KBYEK Halil Hamid Paşa 4484, 1148/1735 tarihli Nuruosmaniye YEK 02003, 1160/1747 tarihli Kütahya Vahit Paşa YEK 32, 1166/1752 tarihli Yusuf Ağa YEK 11744 ve Edirne’de 1195/1780’de istinsah edilen Süleymaniye YEK Aşir Efendi 00193 envanter numaralı örnekler bu türün tespit edilmiş 18. yüzyıldaki bazı örnekleridir (Görsel 23-28).

Görsel 23: Çorum Hasan Paşa YEK 1006²²

Görsel 24: KBYEK Halil Hamid Paşa 4484²³

Görsel 25: Nuruosmaniye YEK 02003

Görsel 26: Kütahya Vahit Paşa YEK 32²⁴

Görsel 27: Yusuf Ağa YEK 11744²⁵

Görsel 28: Oriental Institute A.27912, 18. yüzyıl²⁶

İncelenen ciltlerin 18. yüzyılda üretilmiş olmalarına rağmen klasik cilt bezeme unsurlarını barındırması dikkat çekicidir. Gerek şemse-salbek-köşebent öğelerinin form ve yerleşim düzeni gerekse bordürlerde sarmal/çift iplik kenar bezemesine yer verilmesi Osmanlı klasik dönem cilt üslubunun özelliklerindedir. Klasik öğelere yer verilen örnekleri aynı kütüphanedeki farklı yazma eserlerin ciltlerinde de gözlemlemek mümkündür. 1156/1743 tarihli HSA YEK HSA 00085 (Görsel 29-30) ve 1172/1758 tarihli

22 Boydak, *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*, 321.

23 Betül Şahin, *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halil Hamid Paşa Koleksiyonu'na Ait Osmanlı Ciltleri'nden Bazı Örnekler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 121.

24 Serap Akgül, *Kütahya Vahit Paşa Kütüphanesi'nde Bulunan 18. Yüzyıla Ait Cilt Sanatı Örnekleri* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 176.

25 Yalçınkaya, *Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Deri Ciltleri*, 106.

26 Gulnar Bosch vd., *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)* (Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981), 211.

HSA YEK HSA 00103 (Görsel 31-32) envanter numaralı eserlerin cilt kapak şemselerinde 16. yüzyılın klasik süsleme üslûbu olan Sernakkaş Şahkulu'nun Saz yolu yaprakları görülmektedir.²⁷ Alttan ayırma tekniği ile zeminin altınlandığı şemselerde aynı zamanda mülevven tekniği de uygulanmıştır. Şemselerdeki hançerî yapraklar, 16. yüzyıl örneklerindeki gibi hatâyî motiflerinin içinden geçer halde dinamik bir üslûpta tasarlanmıştır. Örnekler, 16. yüzyıla tarihlenen cilt kalıpları ile paraleldir. Bilindiği üzere kalıplar farklı eserlerde tekrar tekrar kullanılabilir. Bu nedenle, kullanılan örneklerin 18. yüzyıla ait eserlerde yeniden değerlendirilmiş veya yeniden üretilerek kullanılmış olma ihtimali yüksektir.

Görsel 29-30: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00085, Kapak şemsesi ve detayı

Görsel 31-32: Hacı Selim Ağa YEK HSA 00103, Kapak şemsesi ve detayı

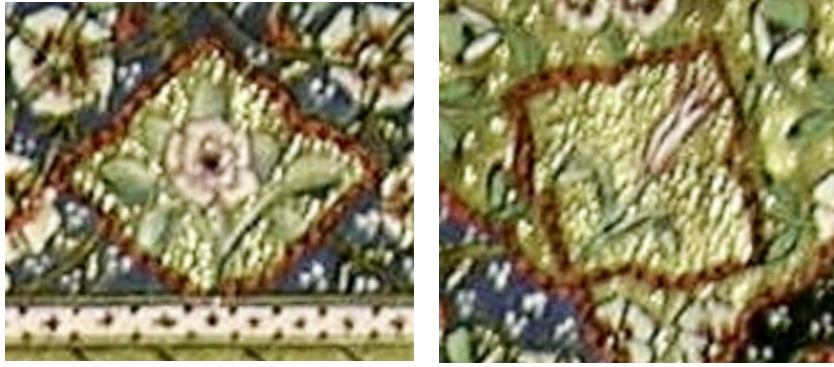
18. yüzyıl Türk tezhip sanatı, Osmanlı süsleme sanatları içerisinde klasik üslûbun sürdürüldüğü ancak biçim, kompozisyon ve motif anlayışında belirgin değişimlerin de gözlemlendiği bir dönemi temsil etmektedir. 18. yüzyıl, tezhipte motiflerin çok sadeleştiği, durakların zenginleştiği, tığlarda kabalaşmaların görüldüğü dönem olarak nitelendirilmektedir. Aynı motiflerin sık sık tekrar edilmesi, iğne perdahı uygulaması ve altının fazla kullanılması da dönem özelliklerindedir. 18. yüzyılda Batı tesirlerinin belirginleştiği ilerleyen dönemlerde, gölgeli boyanarak hacim kazanmış çiçek resimleri ve ucu kıvrılmış ve irileşmiş saz yolu tarzı yaprak motifleri kullanılmaya başlanmıştır.²⁸ 18. yüzyıl tezyînatında Şah Kulu'nun saz üslûbunun yeniden kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁹

III. Ahmed'in 1718'de Edirne'den İstanbul'a gelişiyle başlayan Lale Devri aynı zamanda çiçek ressamlığının da en parlak dönemi olmuştur. Bu dönemde çiçek demetleri ön plandadır. Çalışma kapsamına alınan HSA YEK HSA 00223 envanter numaralı eserin tezhibinde de gül ve lale çiçeklerine yer verilmiştir (Görsel 33-34). Bu bakımdan da eserin tezhibi 18. yüzyıl özellikleri de göstermektedir. Diğer hatâyî üslûbu motifleri üslûblaştırılmış vaziyetteyken bu çiçeklere, çizim tekniği ve gölgeli boyama ile yarı natüralist bir üslûp kazandırılmıştır. Aynı zamanda yine dönemin yaygın bezeme tekniği olan iğne perdahı bu örnekte çok sık tercih edilmiştir. Ayrıca bu dönemde daha yoğun kullanılan altınlı zeminle eser daha gösterişli hale getirilmiştir.

27 Banu Mahir, "Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I* (1986), 113; Banu Mahir, "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubu Saz Yolu", *Türkiyemiz* 54 (Şubat 1988), 28.

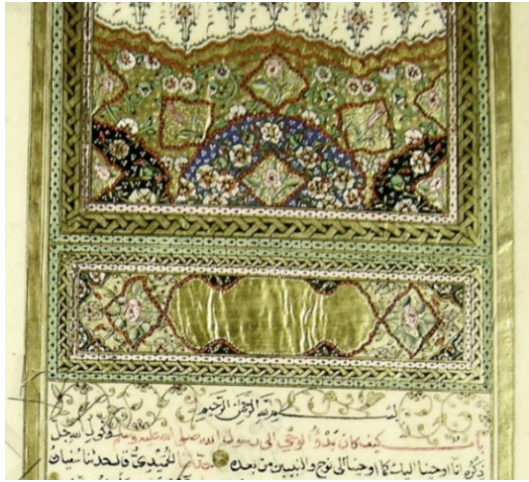
28 Duran, "18. Yüzyıl Tezhip Sanatı", 398.

29 Tanındı, "Kitap ve Tezhibi", 2/890.

Görsel 33-34: HSA YEK HSA 00223, Unvan sayfası tezhibinde gül ve lale çiçekleri

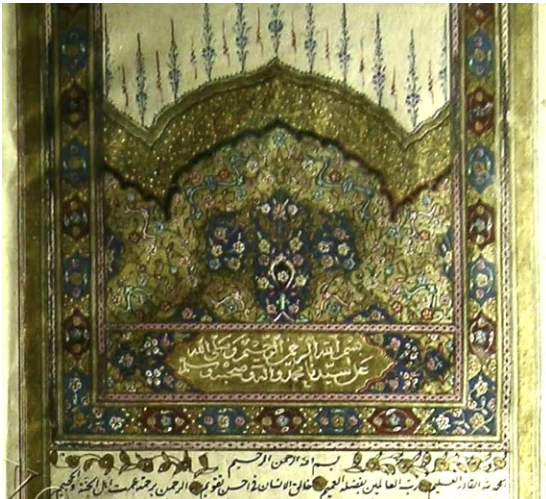
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi HSA 00223 envanter numaralı birinci örneğin unvan sayfası tezhibine benzer bazı 18. yüzyıl eserleri tespit edilmiştir. Bunlar; Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 25, HSA YEK HSA 00071, Nuruosmaniye YEK 02219, İstanbul TİEM 01585, Ragıp Paşa YEK 00157, İstanbul TİEM 01838, HSA YEK HSA 00071, Süleymaniye YEK Aşir Efendi 00193 ve 06 Mil Yz A 3847 envanter numaralı yazma eserlerdir (Görsel 36-44).

Görsel 35: Örnek 1, HSA YEK HSA 00223

Görsel 36: Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 25, 1123/1711

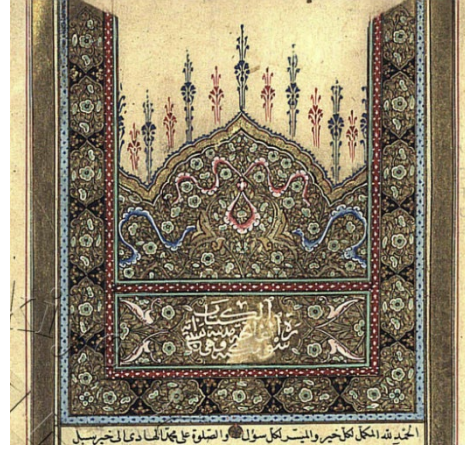
Görsel 37: HSA YEK HSA 00071, 1158/1771

Görsel 38: Nuruosmaniye YEK 02219 1162/1748

Görsel 39: İstanbul TİEM 01585, 1173/1759

Görsel 40: Ragıp Paşa YEK 00157, 1174/176

Görsel 41: İstanbul TİEM 01838, 1176/1762

Görsel 42: HSA YEK HSA 00071, 1185/1771

Görsel 43: Süleymaniye YEK Aşir Efendi
00193, 1195/1780, Edirne

Görsel 44: 06 Mil Yz A 3847, 1196/1781

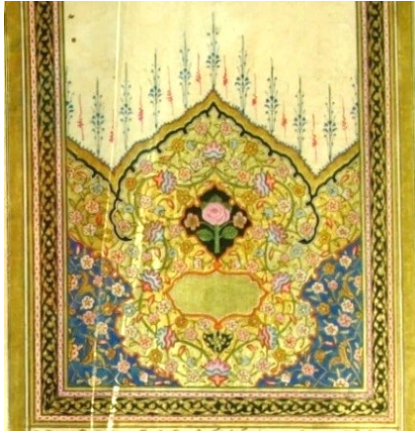
Hacı Selim Ağa Kütüphanesi HSA 00314 envanter numaralı ikinci örneğin unvan sayfası tezhibine benzer bazı 18. yüzyıl eserleri tespit edilmiştir. Bunlar; Nuruosmaniye YEK 00791-001, Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 4, Ragıp Paşa YEK 00158, İstanbul TİEM 04430 ve İstanbul TİEM 01669 envanter numaralı yazma eserlerdir (Görsel 46-50). Bu örneklerde HSA 00314'te olduğu gibi altın zeminli yazı paftasının kubbeli alanın orta kısmına yerleştirildiği görülmektedir. Rûmîlerle oluşturulmuş paftalar da yine ortak özelliklerdendir.

Görsel 45: Örnek 2, HSA YEK HSA 00314

Görsel 46: Nuruosmaniye YEK 00791-001, 1145/1732

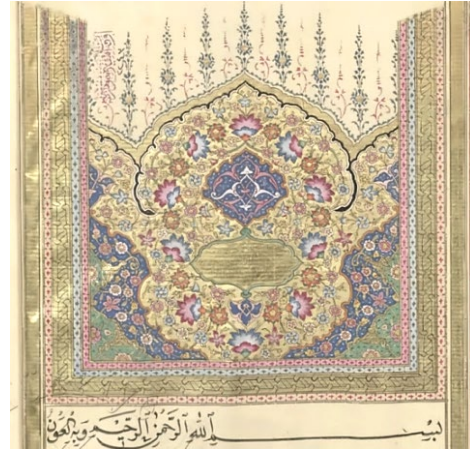
Görsel 47: Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 4, 1173/1759

Görsel 48: Ragıp Paşa YEK 00158, 1174/1761

Görsel 49: İstanbul TİEM 04430, 1177/1763

Görsel 50: İstanbul TİEM 01669, 1191/1777

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi HSA 00385 envanter numaralı üçüncü örneğin de unvan sayfası tezhibine benzer bazı 18. yüzyıl eserleri tespit edilmiştir. Bunlar; Nuruosmaniye YEK 04928-005, Süleymaniye YEK Esad Efendi 00854-001, HSA YEK HSA 00085, Süleymaniye YEK Trabzon 00231-007, Nuruosmaniye YEK 05066, Çorum Hasan Paşa YEK 509 ve Rodos Hafız Ahmed Ağa Kütüphanesi 1 envanter numaralı yazma eserlerdir (Görsel 52-58). Bu örneklerde HSA 00385'te olduğu gibi desen tasarımları $\frac{1}{2}$ oranında simetriktir. Kullanılan motifler, dönemin karakteristik özelliklerine uygun biçimde, formlarında belirli ölçüde değişikliğe uğramış ve tekrar eden bir düzen sergilemektedir. Altta yatay dikdörtgen kısımlardaki yazı paftaları bazen boş bırakılmıştır. Kubbeli kısmın kenarındaki ipliklere yerleştirilen tığlarda form bozuklukları dikkat çekmektedir.

Görsel 51: Örnek 3, HSA YEK HSA 00385

Görsel 52: Nuruosmaniye YEK 04928-005,
1124/1712

Görsel 53: Süleymaniye YEK Esad Efendi
00854-001, 1145/1732

Görsel 54: HSA YEK HSA 00085,
1156/1743

Görsel 55: Süleymaniye YEK Trabzon
00231-007, 1164/1750

Görsel 56: Nuruosmaniye YEK 05066,
1193/1779

Görsel 57: Çorum Hasan Paşa YEK 509,
18. yüzyıl

Görsel 58: Rodos Hafız Ahmed Ağa
Kütüphanesi 1, 18. yüzyıl

Sonuç

Makalede Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'nden seçilen müzehhep üç yazma eser, cilt ve tezhip özellikleri bakımından ele alınmıştır. Osmanlı İstanbul'unda 18. yüzyılda istinsah edilmiş bu eserler, aynı yüzyıla tarihlenen benzer örneklerle de mukayese edilerek analiz edilmiştir. Bu kıyaslama neticesinde 18. yüzyıl cilt ve tezhip sanatının öne çıkan özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, eserlerdeki tezhip ve cilt sanatında klasik dönem (16. yüzyıl) üslubunun sürdürülmesine yönelik gösterilen çabalara özel olarak vurgu yapılmıştır.

Çalışma kapsamına alınan eserlerin ve muasırı benzer örneklerin unvan sayfalarının kubbeli formda oluşu dikkat çekicidir. Bu dönem tezhip üslubunda ekseriyetle bu türün tercih edildiğini söylemek kısmen mümkündür. Unvan sayfası tezhipleri, yazı paftasının bulunduğu alttaki yatay dikdörtgen alan ve üstte kubbeli kısımdan oluşmaktadır. Desenler, ½ oranında simetrik olarak tasarlanmıştır. Kubbeli kısmın dendanları çeşitli renklerde boyalarla tahrirlenmiş ve devamına aynı renk boyalarla iplikler çekilmiştir. İpliklerin üzerine ise noktalar ve bitkisel motifli tığlar yerleştirilmiştir. Tığlarda klasik dönem örneklerine nazaran form bozuklukları olduğu görülmüştür. Ayrıca incelenen örneklerden bu dönemde altının yoğun olarak kullanıldığı ve sıklıkla iğne perdahı uygulamasına yer verildiği de tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki tezhiplerde kullanılan motiflerin, klasik dönem tezhiplerine kıyasla formlarında belirgin ölçüde değişiklikler gözlemlenmekte ve ait oldukları dönemin karakteristik özelliklerini yansıtacak şekilde biçimsel olarak belirli oranlarda değişime uğradığı fark edilmektedir. Bu bağlamda HSA 00223 envanter numaralı eserin unvan sayfası tezhibinde, üslûblaştırılmış hatâyî üslûbu motifleriyle birlikte gül ve lale çiçeklerine yer verilmesi dikkat çekmektedir. Bu çiçeklere, çizim tekniği ve gölgeli boyama ile yarı natüralist bir üslûp kazandırılmıştır. Ancak Batılılaşma sürecine rağmen eserlerde hatâyî üslûbu motifleri ve rûmî gibi klasik dönemde sıklıkla kullanılan stilize Türk-İslam motiflerinin kullanımının sürdürüldüğü de görülmektedir. Bu durum Türk tezyînatında geleneğin devamlılığı açısından önem arz etmektedir.

18. yüzyılda cilt kapak bölümlerinin (şemse, salbek, köşebent, bordür/pervaz/kenar bezemesi), klasik dönem ciltlerinde görülen form ve teknikte kullanılmaya devam edilmesi de tezyînat geleneğinin devamlılığına işaretler. Çalışma kapsamındaki bir örneğimizde (HSA 00385) köşebentlere yer verilmezken diğer iki örnekte (HSA 00223, HSA 00314) klasik cilt bölümlerinin tümünün muhafaza edilmesi 16. yüzyıl üslûbunun yansıması niteliğindedir. Aynı zamanda klasik gömme şemse ve alttan ayırma tekniği de klasik cilt üslûbunun vasıflarındandır. Bunlar da her üç örnek ve muasırı benzer örneklerde de görülmektedir. İncelenen eserlerin ciltleri, 16. yüzyılın sık kullanılan bezeme öğelerinden olan bulut motifine 18. yüzyılda yer verildiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Örneklerde bulut motifine ayırma dolantı türünde rastlanmıştır. Bu motiflerden oluşan desenler cilt şemselerinin ana bezeme öğesi halindedirler.

Makale kapsamındaki ciltler, 16. yüzyıla tarihlenen cilt kalıpları ile paralellik göstermektedir. Bu çerçevede, söz konusu kalıpların 18. yüzyıla ait eserlerde tekrar değerlendirilerek veya yeniden üretilmek suretiyle kullanılmış olmaları ihtimali ön plana çıkmaktadır. Ancak eserlerin cilt desenlerinde çeşitli bozulmalar da gözlemlenmektedir. HSA 00223 envanter numaralı örneğimizin kapak şemsesindeki kısmen deforme olmuş motifler buna örnektir. Teknikler ile ana süsleme bölümleri, klasik cilt üslubuna uygunluk göstermekle birlikte motiflerin, 16. yüzyıl cilt sanatında görülen saz üslubunun katmanlı ve yüksek kalitedeki uygulama biçimiyle karşılaştırıldığında, kısmen bozulmuş olduğu gözlemlenmektedir.

Konuyla ilgili literatürde gölgede kalmış ve bugüne dek müstakil bir incelemeye konu edilmemiş bu üç eserin ve muasırı benzer örneklerin analiziyle, klasik dönem tezyînat geleneğinin 18. yüzyıldaki tezahürüne dair tespitlere katkı sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın, öne çıkan belli kalıplar üzerinden analiz edilen 18. yüzyıl cilt ve tezhip sanatlarında klasik dönem geleneğinin ne ölçüde sürdürülmeye çalışıldığını göstermesi ve alanla ilgili bilgi birikimine katkı sunması temenni edilmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, Veli. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde Bulunan 18-19. Yüzyıllara Ait El Yazması Kur'an-ı Kerimlerin Cilt Sanatı Açısından İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akgül, Serap. *Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi'nde Bulunan 18. Yüzyıla Ait Cilt Sanatı Örnekleri*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bosch, Gulnar vd. *Islamic Bindings and Bookmaking (A Catalogue of an Exhibition the Oriental Institute the University of Chicago May 18-August 18)*. Chicago: Chicago Üniversitesi, 1981.
- Boydak, Fatma Şeyma. *Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde Bulunan Bulut Tasarımlı Cildler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Boydak, Fatma Şeyma. "Osmanlı Kitap Kabı Şemselerindeki Serbest Dolantı Bulut Motifi Örnekleri". *İstem* 29 (Aralık 2017), 125-142. <https://doi.org/10.31591/istem.303979>
- Çığ, Kemal. *Türk Kitap Kapları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1971.
- Çınar, Nadide - Tozun, Hatice. "Kültürel Miras Bağlamında Derilerin Fiziksel Özellikleri ve Ham Derinin İşlenmesi". *Sanat Tarihi Dergisi* 29/2 (Kasım 2020), 371-397. <https://doi.org/10.29135/std.610128>
- Derman, Fatma Çiçek. "Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı". *Osmanlı: Kültür ve Sanat*. ed. Hasan Celal Güzel - Güler Eren. 11/108-119. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Déroche, François. "Bookbinding". *Islamic Codicology: an Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2006.
- Doğanay, Aziz. "Bulut Motifi". *Hat ve Tezhip Sanatı*. ed. Ali Rıza Özcan. 467-477. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Doğanay, Aziz. "Bulut Motifi ve Osmanlı Sanatındaki İlk Örnekleri". *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi* 6 (Haziran 1999), 225-234.
- Duran, Gülnur. "18. Yüzyıl Tezhip Sanatı". *Hat ve Tezhip Sanatı*. ed. Ali Rıza Özcan. 397-415. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.
- Duran, Gülnur. "Serlevha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/567-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, Ayşegül. "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Tezhip Sanatında Osmanlı Modernleşmesinin İzleri: Osmanlı Sarayında Türk Rokokosu Üslûbu ve Ser-Mücellidân-ı Hassa Hezargradlı Zâde Es-Seyyid Ahmed Atâullah". *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi* 22 (Haziran 2022), 80-99.
- Erünsal, İsmail E. "Hacı Selim Ağa Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/498. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- Geçtan, Emine. *Bulut Motifinin Menşei ve Osmanlı'da İlk Örnekleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Küpeli, Gülnihal. *II. Bâyezid Dönemi Tezhip Sanatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2007.
- Küpeli, Gülnihal. "Erken Klasik Dönem Osmanlı Bezemelerindeki Bulut Motifine Analitik Bir Yaklaşım". *Uluslararası Türkiye-Belçika İlişkileri ve Türk Kültür Sanatı Sempozyumu Bildirileri*. 507-514. Ankara: Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu Yayını, 2013.
- Mahir, Banu. "Kanunî Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubu Saz Yolu". *Türkiyemiz* 54 (Şubat 1988), 28-37.
- Mahir, Banu. "Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri". *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık I* (1986), 113-130.
- Özen, Mine Esiner. *Türk Cilt Sanatı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Raby, Julian - Tanındı, Zeren. *Turkish Bookbinding in the 15th Century The Foundation of an Ottoman Court Style*. London: Azimut Editions, 1993.
- Seçen, İslam. "Klasik Türk Cildinin Yapısal Unsurları ve Çeşitleri". *Türk Sanatının Yapı Taşları II*. 61-73. İstanbul: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Şahin, Betül. *Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Halil Hamid Paşa Koleksiyonu'na Ait Osmanlı Cildleri'nden Bazı Örnekler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Tanıncı, Zeren. "Kitap ve Tezhibi". *Osmanlı Uygarlığı*. ed. Halil İnalçık - Günsel Renda. 2/865-891. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Tanıncı, Zeren. "Kur'an-ı Kerim Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri". *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*. 90-121. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Tanıncı, Zeren. "Osmanlı Kitaplarının Görkemli Giysileri". *P Dünya Sanatı Dergisi* 35 (2004), 74-85.
- Ünalın, Sibel. "Üsküdar'da Kütüphane Mimarisi". *Sanat Tarihi Dergisi* 19/2 (Ekim 2010), 55-84. <https://izlik.org/JA63AA45JA>
- Yalçınkaya, Tuğba. *Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndeki 17. ve 18. Yüzyıl Deri Ciltleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.